

Universal Journal of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2022 (Haziran/June)

Nahiv İlmінде İhtisar Geleneği: Teftâzânî'nin el-İrşâd Örneği

Ikhtisar Tradition in Arabic Grammar (Nahw): The Case of Taftazani's al-Irshad

Necmettin ÖZTÜRK

Öğr. Gör. Dr. Tekirdađ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Dr. Lecturer, Tekirdađ Namık Kemal University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Eloquence, Tekirdađ/Turkey

nozturk@nku.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0002-2727-7099>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 26/05/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 30/05/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/06/2022

Atıf/Citation: Öztürk, Necmettin. "Nahiv İlmінде İhtisar Geleneği: Teftâzânî'nin el-İrşâd Örneği". *Universal Journal of Theology* 7/1 (2022): 227-248.
<https://doi.org/10.56108/ujte.1125139>

Nahiv İliminde İhtisar Geleneği: Teftâzânî'nin *el-İrşâd* Örneği*

Öz

Eser telif etme usullerinden biri de ihtisardır. Bir ilim dalında kısa ve öz bilgiler oluşturmanın yanında hacimli bir eseri kısaltarak özetleme işine *ih̄tisâr* adı verilmektedir. Birçok ilim dalında *muhtasar* eserler kaleme alınmıştır. Muhtasar eserler, daha çok ilgili ilim dalındaki veya belli bir kitaptaki zorlukları gidermek, ezberlemeyi kolaylaştırmak, öz bilgiyi ortaya çıkarmak gibi amaçlarla telif edilmişlerdir. Pek çok ilim dalında olduğu gibi nahiv ilminde de ihtisarlar yapılmıştır. Nahiv ilminde ihtisar çalışması bulunan âlimlerden biri de Horasan bölgesinden Mes'ud b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390)'dir. Tefsir, kelâm, fıkıh, fıkıh usulü, mantık, Arap dili ve edebiyatı gibi ilim dallarında pek çok eser vermiş çok yönlü bir âlim olan Teftâzânî'nin nahiv ilmindeki eserleri yeterince tanınmamaktadır. Onun nahiv alanında dikkat çeken eserlerinden biri de *el-İrşâd* adlı çalışmasıdır. Teftâzânî'nin bu eserini oğlu Muhammed için 778'de (1376) kaleme aldığı bilinmektedir. Bu makalede Teftâzânî'nin *el-İrşâd* adlı çalışması ihtisar yöntemi açısından incelenmiştir. Problemin çözümü amacıyla eserin dört tahkik çalışması yanında şerhleri de incelenerek nitel veri toplama yöntemi esas alınmıştır. Önce nahiv ilminde ihtisar konusuna dair temel bilgiler verilmiş ardından söz konusu eserde bölümlendirme, eserin dili, yer verilen bilgiler ve örnek verme yöntemi ele alınmıştır. Eserin İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinin muhtasarı olduğu yönündeki iddia incelenmiştir. Ancak *el-İrşâd*'ın bu eserin muhtasarı olduğunu gösterir ikna edici deliller bulunamamıştır. Teftâzânî'nin *el-İrşâd*'ının kısa ve özgün bir muhtasar eser olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Nahiv, Muhtasar, Teftâzânî, *el-İrşâd*.

Ikhtisar Tradition in Arabic Grammar (Nahw): The Case of Taftazani's al-Irshad

Abstract

In addition to creating short and concise information in a certain discipline, to abridge a voluminous book is called *ikhtisar*. *Mukhtasar* (abridged) books have been composed in various disciplines in classical Islam. They are mostly written to eliminate the difficulties a certain book or to facilitate memorization. The *nahw* (Arabic grammar) is no exception in respect of producing mukhtasar books. One of the scholars who wrote a mukhtasar books on nahw was Mas'ud Omer at-Taftazani (d. 792/1390). Taftazani is a versatile scholar who produced many works in the fields of tafsir, kalam, fiqh, jurisprudence, logic, Arabic language and literature. However his books on nahw is not widely known compared to his works on other disciplines. One of his remarkable works in the field of nahw is *al-Irshad*. Taftazani wrote this work for his son Muhammad in 778 (1376). This article studies Taftazani's mukhtasar work *al-Irshad*. In order to solve the problem, qualitative data collection method was taken as a basis by examining the annotations of the work as well as the four research studies. It is argued by some scholars that *al-Irshad* is an abridgment of Ibn al-Hajib's *al-Kafiya*. After scrutinising the claim it has been argued that there is no convincing evidence of relations between *al-Kafiya* and *al-Irshad*. It is established that Taftazani's *al-Irshad* is an original mukhtasar book on nahw.

Keywords: Arabic language, al-Taftazani, Nahw, *al-Irshad*, Mukhtasar.

* Bu makale, 12-13 Mart 2022 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen 3. Uluslararası Haliç Multidisipliner Bilimsel Araştırmalar Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

Giriş

Her ilim dalının kendine özgü eser telif etme yöntem ve usulleri vardır. Eserlerin uzunlukları ilgili ilim dalına, eseri kaleme alan müellife veya muhatap kitleye göre değişebilmektedir. İlgili ilim dalının bütün konularını ele alarak işleyen hacimli eserlere *mabsût*, *basît*, *mutavvel*, orta uzunluktaki eserlere *mutevassıt*, *vasît*, daha kısa ve öz bilgiler veren eserlere de *mûcez*, *muhtasar* denilmektedir.¹ “Kısaltılmış, özetlenmiş” anlamına gelen *muhtasar* (المُختَصَر) kelimesi sözlükte bel manasındaki h-s-r (الحَصْر) kökünden gelmektedir.² Bel, bir canlının gövdesini nasıl ayakta tutuyor ve adeta onun esasını teşkil ediyorsa muhtasar da sözlük manasından hareketle özeti yapılan ilmin veya kitabın özünü ifade etmektedir. İstilah olarak ise hacimli bir eserin özetlenmiş biçimi veya bir konunun ana hatlarıyla kısaca yazılmış şekli anlamında kullanılmaktadır. Birçok ilim dalında muhtasar eserlere rastlanmaktadır.³

Âlimler çeşitli sebeplerle ihtisar çalışmaları yapmışlardır. Bu sebeplerin başında ders kitaplarında talebeye gerekli olmayacağı düşünülen kısımların atılması, anlaşılması zor yerlerin özlü biçimde izah edilmesi gelmektedir. Buna Abdülkâhîr el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) *el-'Avâmilü'l-mie*, İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) *Katru'n-nedâ*, Birgivî'nin (ö. 981/1573) *el-'Avâmil ve İzhâru'l-esrâr*'ı örnek olarak verilebilir. Öne çıkan ikinci sebep ise nahiv ilmine yeni başlayanların kolayca ezber yapmalarına imkân sağlayan manzum metin oluşturmaktır. Manzum muhtasara İbn Mâlik et-Tâî el-Endelüsî'nin (ö. 672/1274) *el-Elfiyye*⁴ adlı eseri örnek olarak zikredilebilir. İhtisar yapma sebeplerinden bir diğeri bazı eserlerde isnad zincirine yer verilmesine bağlı olarak konunun akışkanlığının sekteye uğramasıdır. Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-muhtâf*'i bu amaçla yapılmış muhtasarlara bir örnektir. Bazı eserlerin anlaşılması için belli bir kültür birikimine ihtiyaç duyulması da ihtisar sebep-

¹ Şahin Güven, “Bir Telif Yöntemi Olarak Tefsirde İhtisar ve Muhtasar Rivayet Tefsirleri”, *Marife* 10/2 (2010), 43.

² Ebû Abdurrahmân el-Ĥalîl b. Aĥmed el-Ferâhîdî el-Ĥalîl b. Aĥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Maĥzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 4/182; Ebû Manşûr Muĥammed b. Aĥmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, thk. Muĥammed 'Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, 2001), 7/59; Ebû Naşr İsmail b. Ĥammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luġa ve Şihâhu'l-'Arabîyye*, thk. Aĥmed 'Abdulġafûr 'Atġâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'yîn, 1407/1987), 2/646; Ebû'l-Faġl Muĥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfi 'î İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), 4/240.

³ İsmail Durmuş, “Muhtasar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/57.

⁴ el-Ĥulâşatü'l-elfiyye olarak da bilinen bu eser, İbn Mâlik'in içerisinde 2794 beytin yer aldığı el-Kâfiyetü'ş-şâfiye adlı eserinin muhtasarıdır. Bkz. Abdülbaki Turan, “Elfiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/28.

lerindedir. Teftâzânî (ö. 792/1390), *Telhîşu'l-Miftâh* üzerine yazdığı *el-Muṭavvel* isimli şerhini daha sonra bu amaçla ihtisar etmiştir. *Muhtaşaru'l-me'ânî* adını verdiği muhtasar çalışması bu tür bir sebebe örnektir.⁵

Arap edebiyatında muhtasar eserlere erken dönemlerden itibaren rastlanmaktadır. İlk nahiv muhtasarı Halef el-Ahmer'e (ö. 180/796 [?]) nisbet edilen *Mukaddime fi'n-nahv* isimli eserdir.⁶ Bunun yanında İbn Abdürabbih'in (ö. 328/940) *el-İkdü'l-ferîd*'i ile Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğânî*'si üzerine yapılan ihtisarlar bu konuda ilk örneklerden sayılabilir. Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863), Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) Arap gramerinin bilinen ilk hacimli eseri sayılan *el-Kitâb*'ındaki sarfa dair konuları çıkartmış, bazı eklemelerle eseri yeni bir düzene kavuşturarak ihtisar etmiştir. Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) aynı eserdeki hem nahiv hem de sarfa dair konuları özetlediği çalışmasının adı *el-Mufaşşal*'dır. Benzer bir metodu izleyen İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) ise *el-Mufaşşal*'ı aynı yöntemle özetleyerek nahiv meselelerini *el-Kâfiye*'de, sarf meselelerini ise *eş-Şâfiye* adını verdiği eserinde bir araya getirmek suretiyle ihtisar etmiştir. *el-Mufaşşal* daha sonra yine Zemahşerî tarafından *el-Enmûzec* adıyla ihtisar edilmiştir.⁷ Bu bağlamda nahiv ilmine dair yazılmış bazı muhtasar eserlerin hacimlerine dair birkaç örnek zikretmekte fayda vardır. Zemahşerî'nin hem nahiv hem de sarfa dair konuları özetlediği *el-Mufaşşal* adlı eseri 557 sayfalık hacmiyle çok da kısa sayılmayan bir muhtasara örnektir.⁸ Öte yandan yine aynı müellife ait bir başka muhtasar çalışması olan *el-Enmûzec*'i ise 40 sayfa uzunluğundadır. Bu örnekler bizlere ihtisarin bir eserin veya ilmin öz bilgisini ortaya çıkarma işlemi olduğunu, yapılan çalışmanın kısa veya uzun olma ihtimalinin söz konusu olabileceğini göstermektedir.

Muharrem Çelebi'nin "*Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış*" ile Osman Arpaçukuru'nun "*Mutarrizî'nin Arap Gramerine Dair el-Misbâh fi 'İlmi'n-Nahv Adlı Eserini İhtisar Yoluyla Telif Yöntemi*" isimli makaleleri nahiv ilminde ihtisar konusuna dair daha önce yapılmış çalışmalardandır. Muharrem Çelebi, makalesinde muhtasar nahiv eserlerini şekil ile metot ve muhteva itibariyle olmak üzere iki tasnif halinde ele almıştır. Şekil itibariyle başlığı altında nesir ve manzum muhtasar eserleri ele almıştır. Metot ve muhteva itibariyle başlığı altında ise nahvi bablara ayırarak özetleyen muhtasarlar ile âmîl, mamul ve 'irab açısından ele alan eserleri zikretmiştir. O çalışmasında muhtasar nahiv eserleri arasında büyük bir benzerlik bulunmakla beraber aralarında metot farkının olduğunu dile getirmektedir. Makalesinde Halef el-Ahmer'in (ö.

⁵ Muharrem Çelebi, "Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-İzmir* 5 (1989), 1-31, 2-4; Durmuş, "Muhtasar", 57.

⁶ İsmail Durmuş, "Halef el-Ahmer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/235.

⁷ Durmuş, "Muhtasar", 31/57-58.

⁸ Ebü'l-Ķâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi Şna'ati'l-İ'râb*, thk. 'Alî bû-Mulahḥam (Beirut: y.y., 1993).

180/796 [?]) *Muḳaddime fi'n-naḥv*, Ebû Ca'fer en-Nahhâs'ın (ö. 338/950) *Kitâbü't-Tüffâḥa fi'n-naḥv*,⁹ İbn Bâbeşâz'ın (ö. 469/1077) *el-Muḳaddimetü'l-muḥsibe fi 'ilmi'n-naḥv*,¹⁰ el-Harîrî'nin (ö. 516/1122) *Mülḥatü'l-i'râb*,¹¹ el-Cevâlîkî'nin (ö. 540/1145) *el-Muḥtaşar fi'n-naḥv*¹² gibi eserler ele alınmıştır. Teftâzânî'nin *el-İrşâd*'ına ise yer verilmemiştir.¹³ Osman Arpaçukuru ise makalesinde Mutarrizî'nin *el-Misbâh*'ı ihtisar yoluyla telif yöntemini ele almıştır. Makalede *el-Misbâh*'ın kaynakları olan Abdülkâhir el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) *el-'Avâmilü'l-mie*, *el-Cümel* ve *et-Tetimme fi'n-naḥv* adlı nahiv kitapları tanıtılmış ve Mutarrizî'nin bu üç eseri ihtisar etmesi ele alınmıştır.¹⁴ Çalışmamızda ise Teftâzânî'nin *el-İrşâd* adlı eseri ihtisar yöntemi açısından incelenmiştir.

Nitel tarama yöntemi kullanılarak yapılan araştırmamızda önce Teftâzânî'nin *el-İrşâd* adlı eseri ile onun üzerine yapılan tahkik çalışmalarına dair bilgiler verilmiştir. Eserin İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinin muhtasarı olup olmaması problemine cevap aranmıştır. Bu bağlamda Teftâzânî'nin *el-İrşâd*'da ki ihtisar yöntemi, bölümlendirmesi ve düzeni açısından olduğu gibi kullanılan dil, yer verilen bilgiler, örnek verme usulü açılarından da ele alınmıştır.

Teftâzânî'nin *el-İrşâd* Adlı Eseri

Nahiv ilminde muhtasar çalışması bulunan âlimlerden biri de Horasan bölgesinden Mes'ud b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390)'dir. 722/1322'de Horasan'ın Nesâ vilâyetinin Teftâzân kasabasında dünyaya gelen Teftâzânî, tefsir, kelâm, fıkıh, fıkıh usulü, mantık, Arap dili ve edebiyatı gibi ilim dallarında pek çok eser vermiş çok yönlü bir âlimdir. Bununla beraber onun nahiv ilmindeki eserlerinin yeterince tanındığı söylenemez. Teftâzânî'nin nahiv alanında dikkat çeken eserlerinden biri *el-İrşâd* adlı çalışmasıdır. O bu eserini, oğlu Muhammed için 778'de (1376) kaleme almıştır. Onun Arap diline dair eserleri

⁹ Muhammed Eroğlu, "Nehhâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/543.

¹⁰ Muharrem Çelebi, "İbn Bâbeşâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/344.

¹¹ Hulusi Kılıç, "Harîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/192.

¹² Muharrem Çelebi, "Cevâlîkî, Mevhûb b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/439.

¹³ Çelebi, "Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış", 1-31.

¹⁴ Osman Arpaçukuru, "Mutarrizî'nin Arap Gramerine Dair el-Misbâh fi 'İlmi'n-Nahv Adlı Eserini İhtisar Yoluyla Telif Yöntemi", *Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya İslâmî İlimler Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (Karabük, 2021), 673-687.

genelde şerh niteliğinde iken *el-İrşâd* adlı çalışması özgün bir eser olarak dikkat çekmektedir.¹⁵

Bir ders kitabı olarak da okutulan bu çalışmayı pek çok âlim şerh etmiştir. Bu eserin şarihleri arasında Muhammed b. es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî (ö. 838/1434), Şeyh Alâüddin Aliyyü'l-Buhârî (ö. 841/1438), Fethullah eş-Şîrvânî (ö. 857/1453), Alâaddîn Musannifek Ali b. Muhammed el-Bistâmî 875 (1470), Şerefüddin Ali eş-Şîrâzî (ö. 907/1501), Molla İsam el-İsferâyînî (ö. 1037/1628), Alihan el-Medenî eş-Şîrâzî, (ö. 1130/1718), Muhammed Emircan et-Tebrîzî (ö. ?), Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (ö. ?) bulunmaktadır.¹⁶

el-İrşâd üzerine dört farklı tahkik çalışması yapılmıştır. Bunlardan ilki 1984 yılında Hasan Şâzelî Ferhûd tarafından yapılan çalışmadır.¹⁷ İkinci tahkik Abdülkerim ez-Zebîdî tarafından yapılmış ve Cidde'de Dâru'l-beyânî'l-Arabî yayinevi tarafından 1985 tarihinde basılmıştır.¹⁸ Üçüncü çalışma Maan Yahya Muhammed el-Abâdî tarafından yapılmış ve Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin *Adab Al-Rafidayn Journal* adlı dergisinde iki ayrı makale olarak 2005 yılında yayımlanmıştır.¹⁹ Şifâ Saîd Câsim tarafından 2021 yılında yapılan dördüncü çalışma ise Irak Üniversitesinin ilmî dergisinde yayımlanmıştır.²⁰ *el-İrşâd* üzerinde yapılan çalışmalardan biri Halil Özcan'ın "*Sa'deddîn et-Taftâzânî ve İrşadu'l-Hâdi Adlı Eseri*" adlı makalesidir. Söz konusu makalede ağırlıklı olarak Teftâzânî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulmuş, kısa bir bölümde *el-İrşâd*'a yer verilerek eserin içeriğine ve nüshalarına dair bilgiler verilmiştir.²¹

Öncelikle *el-İrşâd*'ın ne tür bir muhtasar olduğu üzerinde durmakta fayda vardır. İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine* adlı eserinde *el-İrşâd*'ın, *el-Hâcibiyye*'nin muhtasarı olduğunu dile getirmektedir.²² Muhakkik Ferhûd,

¹⁵ Dursun Hazer, *Sadettin Teftazani ve Arap dili Belagatındaki Yeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 36; Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/299-308.

¹⁶ H. Murat Kumbasar, "Taftâzânî'nin (H. 722-792/M. 1322-1390) Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006), 152.

¹⁷ Sa'deddin Mesûd bin Ömer et-Teftâzânî, "Kitâb'ül-İrşâd", ed. Hasan Şâzelî Ferhûd, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, Câmîati'l-Melik Suûd* 11/1 (1984), 313-356.

¹⁸ Saduddin Mesûd b. Fahriddin Ömer et-Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdi*, thk. Abdülkerim ez-Zebîdî (Cidde: Dâru'l-beyânî'l-Arabî, 1405).

¹⁹ Maan Yahya Muhammed el-İbadî, "el-İrşâd li-Sa'deddin Mesûd bin Ömer et-Teftâzânî", *College of Arts – University of Mosul* 35/40 (2005 1426), 207-226.

²⁰ Shifaa Saeed Jasim, "Al-Irshad (The Direction) By Saad al-Deen Masud Omar ben Abdullah al-Taftazani (died in 793 A.H.)", *Journal of Educational of Scientific Studies-Al Iraqia University* 1/17 (2021), 159-192.

²¹ Halil Özcan, "Sa'deddîn et-Taftâzânî ve İrşadu'l-Hâdi Adlı Eseri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/20 (2008), 211-226.

²² Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yânî'l-Mietî's-Sâmine*, thk. Muḥammed 'Abdulmu'îd Ḍân (Haydarabad:

İbn Hacer'in bu görüşüne katılmaktadır.²³ Halil Özcan da makalesinde Ferhûd'a dayanarak bu iddiayı yinelemektedir.²⁴ Dursun Hazer'in doktora tezi ile, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'*nde kaleme alınan *Teftâzânî* maddesinde Teftâzânî'nin bu eserinin İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye* adlı nahiv kitabının muhtasarı olduğu dile getirilmiştir.²⁵ Teftâzânî *el-İrşâd*'da وَهَذَا مُخْتَصَرٌ فِي عِلْمِ النَّحْوِ "Bu nahiv ilmine dair bir muhtasardır" ifadesi ile eserin bir muhtasar olduğunu beyan etmiştir.²⁶ Bununla beraber *el-İrşâd*'ında eserin herhangi bir nahiv kitabının muhtasarı olduğuna dair ona ait açık bir beyan mevcut değildir. Muhakkik Ferhûd'un dışındaki diğer muhakkikler de bu eserin doğrudan bir kitabın özeti olduğuna dair bir beyanda bulunmamışlardır. Eserin şarihlerinden Muhammed b. es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, Musannifek ve Şirâzî gibi âlimler, söz konusu ifadeye dair açıklamalarında eserin belli bir kitabın özeti olduğuna dair bir beyanda bulunmamışlardır.²⁷ Bu bilgilerden hareketle kanaatimiz *el-İrşâd*'ın belli bir eserin özetlenmesinden çok nahiv ilmine dair bağımsız özet/kısa bir çalışma olduğu yönündedir. Bununla beraber yer yer İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si ile karşılaştırma yapılarak iki eser arasındaki benzer ve farklı yönler üzerinde durulmuştur.

Bölümlendirme ve Düzen

el-İrşâd adlı eserini isim, fiil ve harf başlıkları altında üç bölümde tasarlayan Teftâzânî, ismi mu'reb ve mebni olarak iki kısımda ele almıştır. O, mu'reb ve mebninin her ikisini kısaca tarif etmiş ve i'rabin üç çeşidine de birer örnek vermiştir. İrabı isim bahsinde ele aldığı için sadece raf', nasb ve cer olarak izah etmiş fiillerin irabı olan cezme yer vermemiştir. İrabın harfle de olabileceğini söyledikten sonra sırayla illetli esmâ-i sitte, tesniye ve cemi kelimelere örnekler vermiştir. İrabın lafzen ortaya çıkmasına engel bir durum olması halinde takdîr i'rabin söz konusu olduğunu dile getirerek ilgili örnekleri de zikretmiştir.²⁸ Mu'reb başlığı altında merfûât, mansûbât ve mecrûrâta yer vermiştir. Teftâzânî *el-İrşâd*'ında merfûât, mansûbât ve mecrûrât başlığını kullandıktan

Meclisü Dâirati'l-Ma'ârifil-'Osmanîyye, 1392/1972) 6/112. Söz konusu ifade şu şekildedir.
والإرشاد في النحو اختصر فيه الحاجبية

²³ Teftâzânî, "Kitâb'ül-İrşâd", 317.

²⁴ Özcan, "Sa' deddîn et-Taftazânî ve İrşadu'l-Hâdi Adlı Eseri", 224.

²⁵ Hazer, *Sadettin Teftazani ve Arap dili Belagatındaki Yeri*, 36; Özen, "Teftâzânî", 40/306.

²⁶ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 83.

²⁷ Halil Akçay, *Muhammed b. Seyyid Şerîf Cürcânî'nin "er-Reşâd fi Şerhi'l-İrşâd" Adlı Eserinin Tahlil ve Tahkiki (Edisyon Kritik)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 4; Ali b. Mecdüddin Muhammed Musannifek, *er-Reşâd fi Şerhi İrşâdî'l-hâdî*, thk. Halil Özcan (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2003), 10, 11; Alihan el-Mederî Şirâzî, *Mûdihür-reşâd fi Şerhil-İrşâd*, thk. Seyyid Hüseyin el-Hatemi (Kum, 1436), 64. Şirâzî, muhtasar kavramını "mûcez" kelimesi ile açıklamaktadır.

²⁸ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 86.

sonra her başlığın altına giren öğelerin tamamını önce zikretmiş daha sonra her bir öğeyi tek tek izah etme yoluna gitmiştir.²⁹ Şöyle ki merfûât olarak fâil, mübteda, haber, *inne* ve kardeşlerinin haberi, cinsini nefi için olan *lâ'* nun haberi, *leyse'* ye benzeyen *mâ* ve *lâ'* nun ismini zikreder. Fâili tarif ettikten sonra, takdim, tehir, tenâzu' gibi meselelere de temas etmiştir. Tenâzu' bahsinde Basra ve Kûfe dil ekollerinin görüşlerine yer vermiştir.³⁰ *Kâne* ve kardeşlerinin ismine merfûât bahsinde yer vermediği dikkat çekmektedir. Bunun sebebi eserin muhtasar bir çalışma olmasının yanında *Kâne'* nin raf ettiği ismi, fâil çatısı altında değerlendirmiş olma ihtimali de düşünülebilir. Mansûbât başlığı altında meful-ü mutlak, meful bih, meful fih, meful leh, meful meah, hâl, temyiz, müstesna, *kâne* ve kardeşlerinin haberi, *inne* ve kardeşlerinin ismi, cinsini nefi için olan olan *lâ'* nun ismi, *leyse'* ye benzeyen *mâ* ve *lâ'* nun haberini zikretmiştir.³¹ Mecrûrât başlığı altında ise harfi cerle mecrur, izafetle mecrur şeklinde iki kısma işaret etmiştir.³² İzafeti lafzî ve mane'vî olarak iki kısım halinde ele almıştır.³³

*el-İrşâd'*ın İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye'* sinden ayrıldığı yönlerden biri merfûât, mansûbât ve mecrûrât başlığı altına giren öğelerin önce tamamını zikredip daha sonra her bir öğeyi tek tek izah etme yöntemidir. Bu usulün faydalı bir ihtisar yöntemi olduğunu ve bilgiyi idrak etmeyi kolaylaştırdığını söylemek mümkündür.

Tevâbi' başlığı altında na't, atıf, te'kîd, atf-ı beyan ve bedel konularına yer vermiştir.³⁴ Marifeleri sırasıyla zamirler, özel isimler, ism-i işaretler, ism-i mevsuller ile harfi tarif, nidâ ve bir marifeye muzaf olmuş isimler olarak zikretmiştir.³⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye'* de marifeleri zamirler, özel isimler, mübhem isimler, harfi tarif veya nidâ ile marife olan isimler ile bunlardan birine muzaf olan kelimeler şeklinde zikretmektedir.³⁶ *el-Kâfiye'* de zikredilen *المُبْهَمَات* "mübhem isimler" ifadesinin *el-İrşâd'* da yer almaması iki eser arasındaki bir başka farka örnek olarak zikredilebilir. Zamirlerin, özel isimlerden önce sayılması hususunda *el-İrşâd* ile *el-Kâfiye* arasında bir benzerlik olduğu görülmektedir. Literatüre bakıldığında özel isimleri marifelerin ilk sırasında zikreden

²⁹ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 90.

³⁰ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 91.

³¹ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 95-103.

³² Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 104.

³³ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 104.

³⁴ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 106.

³⁵ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 114.

³⁶ İbnü'l-Hâcib el-Kurdî el-Mâlikî İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fî 'İlmi'n-Nahv*, thk. Şâlih 'Abdul'azîm eş-Şâ'ir (b.y.: y.y., 2010), 37.

eserler³⁷ olduğu gibi zamirleri ilk sırada sayan eserlerin³⁸ de bulunduğu görülmektedir. Görüldüğü üzere marifelerin sıralaması hususu *el-Kâfiye'*ye özgü bir durum değildir.

Teftâzânî ismin mu'reb ve mebni olmak üzere iki kısmına yer verdikten sonra *fasl* başlığı altında marife, adet (sayı), müennes, cemi, mastar, mastarın ameli, ism-i fâil, ism-i meful ve amelleri, sıfatı müşebbehe ve ism-i tafdile dair bilgilere yer vermiştir.³⁹ Görüldüğü üzere mu'reb ve mebni isimlerden sonra farklı konulara da yer vermiştir. Ancak verdiği bilgilerin eserin muhtasar özelliğine hâle getirmeyecek biçim ve miktarda olduğu görülmüştür.

İsim, fiil ve harf şeklindeki üçlü tasnife İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye'*sinde de rastlanmaktadır.⁴⁰ İsmi mu'reb ve mebni olarak iki kısımda ele alınması yine hem Teftâzânî'nin *el-İrşâd'*inde hem de İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye'*sinde görülen bir durumdur. Ancak bu benzerlik, *el-İrşâd'*in *el-Kâfiye'*nin muhtasarı olduğunu gösteren bir delil olmaya yeterli değildir. Zira girişte de temas edildiği üzere nahiv kitapları tasnif olarak genelde ya isim, fiil harf ya da âmil, mamul ve 'irab şeklinde bir bölümlendirmeye sahiptir. Örneğin Zemahşerî, *el-Mufaşşal* adlı eserini isim, fiil, harf ve müşterek olmak üzere dört başlık altında ele almıştır.⁴¹

Teftâzânî fiil konusunu mâzi, muzâri, emir, kalp, nâkıs, mukârebe, medih, zemm ve teaccüb fiilleri olmak üzere sekiz; harf konusu ise cer, fiile benzeyenler, atıf, tenbih, nida, tefsir, teşvik, sakındırma, tasdik, icab, istifham harfleri, *lev*, *emmâ*, nun ve tenvin olmak üzere on üç kısımda ele almıştır.

Düzen ve sıralama açısından bakıldığında şunları söylemek mümkündür. Teftâzânî *el-İrşâd'*da önce kelimenin daha sonra kelamın tarifini yapmıştır.⁴² İsim, fiil ve harfin özelliklerine yine *el-İrşâd'*in giriş kısmında temas etmiştir.⁴³ İbnü'l-Hâcib ise *el-Kâfiye'*sinde isim, fiil ve harfin özelliklerine girişte yer vermek yerine her birinin özelliklerini kendi bahsinde dile getirmiştir.⁴⁴ Bu konuda Teftâzânî'nin yönteminin daha işlevsel ve faydalı olduğu düşünülebilir.

³⁷ Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber el-Hârişî Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988), 2/6; Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Muberrid, *el-Mukteḍâb*, thk. Muhammed 'Abdulḥâlîk 'Aḍîme (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.), 4/276.

³⁸ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî en-Nahvî İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, thk. 'Abdulhuseyn el-Fetlî (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, ts.), 1/149.

³⁹ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 117.

⁴⁰ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi 'İlmi'n-Nahv*, 11.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi Şima'ati'l-İ'râb*, 21, 317, 377, 469; Muharrem Çelebi, "el-Cevâlikî'nin el-Muhtasar' da Metodu ve Kaynakları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-İzmir* 6 (1989), 121-157, 124.

⁴² Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 84; İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi 'İlmi'n-Nahv*, 11.

⁴³ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 84-85.

⁴⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi 'İlmi'n-Nahv*, 11. 44.

Bu sayede okuyucunun zihninde nahvin konusu olan cümlelerin parçaları hakkında en baştan belli bir bilginin oluşmasını, konuları okumaya ve anlamaya daha hazır hale gelmesini kolaylaştıracağı söylenebilir.

Eserde Kullanılan Dil Üslubu

Teftâzânî'nin ihtisar yöntemini *el-İrşâd*'daki kelime seçiminde ve kullandığı dilde görmek mümkündür. Örneğin Teftâzânî giriş kısmında hamd ve salat cümlelerinde *merfû*, *mansûb*, *mecrûr* ve *cez*, *ef'âl*, *esmâ*, *hurûf*, *mazmûm*, *feth*, *kesr* gibi nahiv kavramlarını özellikle kullanmıştır. Teftâzânî'nin *hamdele* kısmını muhtasar bir çalışmaya uygun olarak kısa tutmasıyla beraber nahiv ilmiyle irtibatlı olarak berâat-i istihlâl⁴⁵ sanatını kullandığını söylemek mümkündür.⁴⁶

Teftâzânî, bazı kavramları başarılı bir şekilde kısaltmıştır. Örneğin beş meful çeşidi için bir kere المفعول المطلق *meful* kavramını kullanmış ardından المفعول المطلق وبه *meful-ü mutlak, bihi, fihi, lehu, meah* kavramları ile konuyu kısaca ele almıştır.⁴⁷ Muhtasar çalışmasında kısaltma yanında bilgiyi akılda tutmaya yarayacak bir dil de kullanmıştır. Örneğin, tesniye ve cemi müennes salimin 'irabını izah ederken nasb halinin cer halini takip ettiğini dile getirir. Yani nasb hali de cer hali gibi kesre 'irabını alır. Gayr-i munsarifte ise bunun tersi olduğunu belirtir. Şöyle ki gayr-i munsarifin cer hali ise nasb halini takip etmektedir. Yani cer hali de nasb hali gibi fetha harekesini alır. Burada öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir dil kullandığı görülmektedir. Benzer durumları birlikte dile getirmesinden kıyaslama yöntemini kullandığı şeklinde anlaşılabilir.⁴⁸ Bunlar aynı zamanda anlamayı ve ezberlemeyi kolaylaştıran hususlardandır.

Onun ihtisar yöntemini, yaptığı tariflerde de görmek mümkündür. Örneğin Teftâzânî kelimeyi مفردٌ موضوعٌ مفردٌ “Vazedilmiş müfret bir lafızdır”⁴⁹ şeklinde tanımlarken İbnü'l-Hâcib ise *el-Kâfiye*'sinde وضع لمعنى مفردٌ “müfret bir mana için vaz edilmiş bir lafızdır”⁵⁰ tarifini vermektedir. Zemaşerî'nin hacimli bir muhtasara örnek olan *el-Mufaşşal*'ındaki الكلمة هي اللفظة الدالة على معنى مفرد بالوضع “kelime, vaz' yoluyla müfret bir manaya delalet eden lafızdır” ifadesine ba-

⁴⁵ “Berâat-i matla', hüsn-i ibtidâ, hüsn-i iftitâh da denilen berâat-i istihlâl, bir esere konusyla ilgili ifadeler kullanılarak güzel bir üslûpla başlamak anlamında edebiyat terimidir.” Bkz. Nasrullah Hacimüftüoğlu, “Berâat-i İstihlâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/470.

⁴⁶ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 83.

⁴⁷ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 84.

⁴⁸ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 87.

⁴⁹ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 84.

⁵⁰ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi 'ilmi'n-Nahv*, 11.

kıldığında da Teftâzânî'nin daha kısa bir tarif yaptığı görülmektedir. Bir kelimenin vaz edilmesi onun bir manaya karşılık olarak ihdas edilmesi anlamına geldiğinden gerek İbnü'l-Hâcib'in gerekse Zemahşerî'nin kullandığı معنى "bir mana" kaydına gerek kalmamıştır. Teftâzânî'nin bazı tarifleri hayli kısa tutması eserin hacmini artırmamak gayretinin de bir işareti sayılabilir. Ancak bazı tariflerin çok kısa olmasıyla beraber bunların efradını cami, ağyarını mani olduğu söylenemez. Örneğin Teftâzânî, *el-İrşâd*'ında bedeli تابع يَكُونُ هو "Kastedilenin bizzat kendisi olan bir tâbidir"⁵¹ İbnü'l-Hâcib ise *el-Kâfiye*'sinde تابع مَقْصُودٌ بِمَا نُسِبَ إِلَى الْمُتَّبِعِ دُونِهِ "metbunun dışında bir şeye nisbet edilmek üzere kastedilen bir tâbidir"⁵² şeklinde tarif etmiştir. Teftâzânî'nin tarifi kısa olmakla beraber ayırt edici özelliği taşımadığı; te'kid gibi diğer tabi mamulleri dışarıda bırakmadığı görülebilmektedir.

Eserini kısa tutma gayretiyle beraber eserin giriş kısmında olduğu gibi son cümlelerinde de duaya yer vermiş ve bu çalışmanın Allah'ın yardımıyla husûle geldiğini بعون الملك الوهاب "İkramı ve ihsanı bol yüce Allah'ın yardımıyla bu kitap tamamlanmıştır" ifadeleriyle dile getirmiştir.⁵³ Eserin Şifa Said Câsim'in çalıştığı nüshada واللّه أعلم وأحكم وأرحم "Allah en iyi bilen, en doğru ve hikmetli kararı veren ve en merhametli olandır" ilavesi de bulunmaktadır.⁵⁴ Dua cümlelerinde olduğu gibi iltifat ve takdir manasına gelen ifadeler de kullanmıştır. Örneğin eserinde çocuğunun adını zikretmeyip ondan الولد الأعر "çok değerli evlat" olarak bahsetmesi gerek çocuğuna gerekse ilim talebelerine karşı sevgi, şefkat ve değer veren bir dil kullanılmasının önemine işaret olarak anlaşılabilir. Eserin muhatap kitesini çocuğunun yanı sıra yararlanmak isteyen herkes olduğunu beyan etmiştir.⁵⁵ Dolayısıyla onun eserinde oğluyla sınırlı bir dil yerine herkesin anlayabileceği daha geniş kitlesel bir dil kullandığı söylenebilir.

Yer Verdiği Bilgiler

Bu kapsamda eserin girişi, muhatap kitesi, adı, nasıl bir eser olduğu, tarifler, verdiği örnekler gibi hususlar üzerinde durulacaktır. Günümüzde muhtasar adıyla kaleme alınmış bazı nahiv eserlerinin hayli hacimli⁵⁶ olduğu

⁵¹ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 108.

⁵² İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi 'İlmi'n-Nahv*, 31.

⁵³ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 129.

⁵⁴ Jasim, "Al-Irshad (The Direction) By Saad al-Deen Masud Omar ben Abdullah al-Taftazani (died in 793 A.H.)", 188.

⁵⁵ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 83.

⁵⁶ Örneğin Abdülhadî el-Fadlî'nin Muhtasarü'n-nahv adlı eseri 272 sayfa civarındadır. Bkz. Abdülhadî el-Fadlî, *Muhtasarü'n-nahvi* (Cidde: Daru's-şurûk, 1980).

düşünülürse *el-İrşâd*'ı gerek içerik gerekse hacim açısından ele almak yararlı olacaktır. Muhtasar bir çalışma olması hasebiyle *el-İrşâd*'ın uzunluğu ile Teftâzânî'nin yer verdiği ve vermediği bilgiler şu şekilde zikredilebilir.

el-İrşâd'ın metin kısmı Hasan Şâzelî Ferhûd tarafından yapılan çalışmada 15 sayfaya,⁵⁷ Maan Yahya Muhammed el-Abâdî'nin çalışmasında 30 sayfaya,⁵⁸ Şifâ Saîd Câsim tarafından yapılan çalışmada 13 sayfaya tekabül etmektedir.⁵⁹ Abdülkerim ez-Zebîdî'nin yaptığı ve kitap olarak basılan eser ise toplamda 142 sayfa olup *el-İrşâd*'ın metnine ait olan bölüm 46 sayfadan ibarettir.⁶⁰

Teftâzânî'nin yer verdiği ve vermediği bilgilere gelince şunlar söylenebilir. Besmele ile eserine giriş yapmış, Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e (s.a.v.) salavat cümleleri ile devam etmiştir. Eserin dili bölümünde ifade edildiği üzere bu muhtasar çalışmanın muhatap kitlesinin çocuğu ile sınırlı olmayıp faydalanmak isteyen herkes için kaleme aldığını özellikle belirtmiştir.⁶¹ Birinci kısma başlamadan önce nahiv, kelime, isim, fiil, harf ve kelâm kavramlarının tarifini yapmıştır.⁶² Bu bilgiler İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinde bulunmamaktadır. İbnü'l-Hâcib doğrudan nahiv konularını anlatmaya başlamıştır. Yine İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinden farklı olarak Teftâzânî nahiv ilminin tarifine yer vermiştir.⁶³ Teftâzânî'nin eserin adı, muhatap kitlesi, kavramsal çerçeve şeklinde girişte yer verdiği bilgilerin günümüz bilimsel çalışmalarda da izlenen bir yöntem olduğunu, bu sayede okuyucuyu metne hazırlama ve teşvik etme anlamı taşıdığını söylemek mümkündür.

Teftâzânî'nin yer verdiği bilgilerden biri eserin adıdır. Kendisi eserine *el-İrşâd* adını verdiğini bizzat metinde zikretmiştir. Bununla beraber eserin adına dair bazı bilgileri değerlendirmekte fayda vardır. Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*'ında⁶⁴ Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*'inin^{de65} eserin adını *el-İrşâd* şeklinde zikreder. Eserin şarihlerinden Muhammed b. es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, Musannifek ve Alihan el-Medenî eş-Şirâzî gibi âlimler, Teftâzânî'nin eserine

⁵⁷ Teftâzânî, "Kitâb'ül-İrşâd", 326-340.

⁵⁸ el-İbadî, "el-İrşâd li-Sa'deddin Mesûd bin Ömer et-Teftâzânî".

⁵⁹ Jasim, "Al-Irshad (The Direction) By Saad al-Deen Masud Omar ben Abdullah al-Taftazani (died in 793 A.H.)", 176-188.

⁶⁰ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 83-129.

⁶¹ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 83. وَكُنْ مَنْ مَجَاهِدِ الرَّشَادِ

⁶² Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 83.

⁶³ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 84.

⁶⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fağl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, ts.) 2/285.

⁶⁵ Muhammed b. 'Alî b. Ahmed el-Mâlikî Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.), 2/319.

el-İrşâd adını verdiğini beyan etmekle yetinmiş, eserin adının *İrşâdü'l-hâdî* olduğuna dair bir beyanda bulunmamışlardır.⁶⁶ Ancak Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*'da *İrşâdü'l-hâdî* ismini ziketmiştir.⁶⁷ Bu bilgilerden hareketle kanaatimiz, eserin adının *el-İrşâd* olarak bilinmesinin daha isabetli olduğu yönündedir.

Teftâzânî çeşitli bilgilere yer verirken konu sınırlılığına bağlı kalmıştır. Şöyle ki eserin nahiv ilmine dair olduğunu söylemiş, bu itibarla kelime, sarf, edebî sanatlar gibi bilgilere yer vermemiştir. Eserinin muhtasar olduğunu ifade etmekle öz ve özet bilgiler veren Teftâzânî cümle veya ifadelerin i'rab durumlarına dair bilgilere yer vermemiştir. Ancak bununla beraber teaccüb fiillerinin kullanımını izah sadedinde onların i'rab bilgilerini açıklamıştır. Örneğin *ما أحسنَ زيدًا* "Zeyd ne kadar da güzel bir insandır" cümlesinde *ما* mübteda olup haberinin mahzûf, cümlenin takdirinin *الذي جعله حسنًا شيءٌ عظيمٌ* şeklinde olduğunu bildirmiştir.⁶⁸

Teftâzânî genel olarak tariflere, kısımlara ve örneklere yer vermiştir. Bunların yanı sıra yer yer bazı faydalı bilgilere de temas etmiştir. Örneğin izafetin kısımları ve örneklerine dair bilgi verdikten sonra manevî izafetin muzafa marifelik veya hususilik manası kazandırdığını ifade etmiştir. Ona göre lafzî izafette ise bu mana bulunmadığından lafzî izafet sadece tahfif ifade eder.⁶⁹ Faydalı bilgi bağlamında yer verdiği konulardan biri de *vikâye nûnu*'dur.⁷⁰

Mefulü bih konusunda âmilin hazfî bağlamında tefsir, tahzir, iğrâ, ihtisas, münada, münadanın tâbileri ve terhîm konularına da temas etmiştir.⁷¹ Muhtasar bir metin olmakla beraber bu tür alt başlıklara yer vermesi onları nahvin önemli konularından gördüğü şeklinde değerlendirilmelidir.

Bedelin kısımlarına dair bilgi ve örnekler verdikten sonra gerekli olan ve olmayan şartlar üzerinde durmuştur. Şöyle ki bedel ile mübdelün minh arasında marife, nekre, zahir veya zamir olmaları hususunda uyum şart değildir.

⁶⁶ Akçay, *Muhammed b. Seyyid Şerif Cürçânî'nin "er-Reşâd fi Şerhi'l-İrşâd" Adlı Eserinin Tahlil ve Tahkiki (Edisyon Kritik)*, 4; Musannifek, *er-Reşâd fi Şerhi İrşâdi'l-hâdî*, 11; Şirâzî, *Mûdihür-reşâd fi Şerhi'l-İrşâd*, 64.

⁶⁷ Muştafâ b. 'Abdullâh Hâcî Hâfîfe Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Muşennâ, 1941), 1/1.

⁶⁸ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 124.

⁶⁹ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 105.

⁷⁰ Kûfelilerin 'imâd adını verdiği vikâye "nûn"u, fiiller ile "an, min ..." gibi sonu değişmeyen edatların sonuna mütekellim zamiri olan *ح* harfinin bitişmesi halinde söz konusu kelimelerin son hareke veya sükûnlarını kesreye dönüşmekten korumak için araya gelen "nûn"dur. Bkz. Ebu'l-Beğâ' 'Abdullâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî el-'Ukberî, *el-Lubâb fi 'İlel'l-Binâ'i ve'l-İ'râb*, thk. Dr. 'Abdu'l-Îlâh en-Nebhân (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1416/1995), 1/483; İsmail Durmuş - Soner Gündüzöz, "Nûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/242.

⁷¹ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 96.

Ancak nekre bir ismin marife bir isimden bedel yapılması durumunda söz konusu nekrenin bir sıfat ile vasıflanması gereklidir. “مررتُ بزیدِ رجلٍ كريمٍ” “Saygın ve cömert bir adam olan Zeyd’e uğradım” cümlesinde Zeyd, marife olup, nekre olan رجل kelimesi ile bedel yapılmış; ancak كريم kelimesi ile sıfat getirilerek gerekli şart sağlanmıştır. Diğer bir şart da zamirden zahir bir isim ile bedel yapılması durumunda söz konusu zamirin gaib olması şarttır. ضربه زيداً cümlesinde zahir isim olan زيد kelimesini, gaib zamirinden bedel yapmıştır.⁷² Teftâzânî’nin yer verdiği bu bilgiler İbnü’l-Hâcib’in *el-Kâfiye*’sinde bu genişlikte yer almamaktadır. İbnü’l-Hâcib bedelin dört kısma ayrıldığını zikretmiş ancak galat bedelin dışındaki bedel çeşitlerindeki uyum şartlarına temas etmemiştir.⁷³

Teftâzânî, raf’, nasb ve cer gibi i’rab durumları hakkında bilgi verdiği kelime türlerinin bir kısmının tarifini yaparken bir kısmının tarifini yapmamıştır. Onun tarifini yapmadığı kavramlara tesniye ve cemi müennes salim,⁷⁴ tarifini yaptığı kavrama ise gayr-i munsarif⁷⁵ örnek olarak verilebilir. Tesniyenin tarifinin İbnü’l-Hâcib’in *el-Kâfiye*’sinde⁷⁶ yer alırken *el-İrşâd*’da görülmesi iki eser arasındaki farklardandır.

Örnek Verme Yöntemi

Teftâzânî eserinde örneklerini isim ve fiil bölümünde zikretmiş, harf bölümünde konuyu sadece izah etmekle yetinmiş örneklere yer vermemiştir. Örnek cümlelerini *Zeyd* ve *Amr* isimleri ile kurmuştur.⁷⁷ Bazı yerlerde bir, bazı yerlerde ise birden fazla örnek vermiştir. Konuyu bir örnekle ele almasına mefulü bihe dair verdiği ضربه زيداً cümlesi örnek olarak verilebilir.⁷⁸ İki örnek verdiği yerlerden biri gayr-i munsarif illetleridir. Şöyle ki müenneslikten dolayı gayr-i munsarif olanlar için طلحة ve زينب, cemilik illetine ise مساجد ve مصاييح kelimelerini örnek vermiştir.⁷⁹ Dört örnekle konuyu ele almasına ise fâil konusu zikredilebilir. زيداً قام örneği fâile, ضرب عمرو naibi fâile, زيداً قائم أبوه ism-i fâilin fâiline, مضروب أخوه örneği ise ism-i mefulün nâibü’l-faile örnek olarak vermiştir.⁸⁰ Görüldüğü üzere her bir örnek bir türe işaret etmektedir. Bazı yerlerde

⁷² Teftâzânî, *İrşâdü’l-hâdî*, 109.

⁷³ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye fi ‘İlmi’n-Nahv*, 31.

⁷⁴ Teftâzânî, *İrşâdü’l-hâdî*, 86.

⁷⁵ Teftâzânî, *İrşâdü’l-hâdî*, 87.

⁷⁶ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye fi ‘İlmi’n-Nahv*, 39.

⁷⁷ Teftâzânî, *İrşâdü’l-hâdî*, 92.

⁷⁸ Teftâzânî, *İrşâdü’l-hâdî*, 94.

⁷⁹ Teftâzânî, *İrşâdü’l-hâdî*, 88.

⁸⁰ Teftâzânî, *İrşâdü’l-hâdî*, 90.

çok daha fazla örnek verdiği de olmuştur. Gayr-i munsarif illetlerinden fiil vezni için yedi örnek vermiştir.⁸¹ Birden fazla örnek vermesindeki amaçlarından biri ilgili konunun alt kısımlarına temas etmek olduğu anlaşılmaktadır. Meful-ü fihe dair zikrettiği cümleler bu tür örneklerdendir.⁸²

Teftâzânî ele aldığı konunun izahı amacıyla çeşitli örnekler yer vermiştir. Yer verdiği örnekleri âyet, şiir ve bunların dışındaki örnekler olarak ele almak mümkündür. Kur'ân'dan sadece beş âyete yer vermiştir. Münada bahsinde nidâ harfinin hazfinin caiz olmasına örnek olarak ﴿يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي﴾ ﴿لَدُنِّكَ﴾ "Ey Yûsuf! Sen bundan sakın kimseye bahsetme. (Ey Kadın,) sen de günahının bağışlanmasını dile"⁸³ âyetini zikretmiştir.⁸⁴ Görüldüğü üzere söz konusu âyette nidâ harfi bulunmamaktadır. Zikrettiği ikinci âyet yine nida bahsinde olup bu sefer münadanın hazfinin cevazına dair Neml suresindeki ﴿أَلَا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَاءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ﴾ "Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkararak, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilen Allah'a secde etmesinler diye (şeytan onları yoldan çıkarmış)"⁸⁵ âyetini ﴿أَلَا يَا اسْجُدُوا﴾ şeklinde⁸⁶ zikretmiştir.⁸⁷ takdirinde olan bu ifade münada olan ﴿يَا هَؤُلَاءِ اسْجُدُوا﴾ ifadesi hazfedilmiştir.⁸⁸ Üçüncüsü *cuhûd lâm'*ından sonra gelen muzârinin mansûb olmasına dair zikrettiği ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَكُمْ وَأَنْتُمْ﴾ "Oysa sen onların içinde iken, Allah onlara azap edecek değildi"⁸⁹ âyetidir.⁹⁰ Söz konusu âyette ﴿يُعَذِّبُ﴾ ifadesi mansûb muzâri fiildir. Dördüncüsü medih fiilinin kullanımı bağlamında *mahsus bi'l-medh'*in hazfedilmesine örnek olarak zikrettiği ﴿نِعْمَ الْعَبْدُ﴾ "O ne güzel kuldu!"⁹¹ âyetidir.⁹² Beşincisi ise sıfatın

⁸¹ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 88.

⁸² Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 99.

⁸³ Yusuf, 12/29.

⁸⁴ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 97.

⁸⁵ Neml, 27/25.

⁸⁶ Ebû'l-Feth 'Osman b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Heyet (b.y.: el-Hey'etu'l-Mişiyye, ts.), 2/505; Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabîyye*, 6/2562; 'Ukberî, *el-Lubâb fi 'İlâli'l-Binâ'i ve'l-Î'râb*, 1/182. Ebû Muhammed 'Abdulhak b. Ğâlib b. 'Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî İbn 'Aṭiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: y.y., 1422), 1/450; 6/83; Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Dimaşk: y.y., 1414), 4/154.

⁸⁷ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 98.

⁸⁸ Ebû's-Sa' âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadis ve'l-Esger*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetu'l-'İlmiyye, 1399/1979), 5-86.

⁸⁹ Enfâl, 8/33.

⁹⁰ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 119.

⁹¹ Sâd, 38/30.

⁹² Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 124.

ifade ettiği manalardan birinin de anlamı güçlendirmek olduğuna dair ﴿تَفْحَةٌ﴾
﴿وَاحِدَةٌ﴾ “tek bir üfürülüş...”⁹³ âyetidir.⁹⁴ Söz konusu âyette وَاحِدَةٌ ifadesi sıfat
olup anlamı güçlendirmek için zikredilmiştir.

Teftâzânî eserinde sadece bir şiire yer vermiştir. Yer verdiği şiir gayr-i
munsarif bahsindedir. Şöyle ki gayr-i munsarif kesre ve tenvini kabul etme-
mektedir. Ancak muzaf olması veya harf-i tarif ile kullanılması durumunda
kesreyi kabul eder.⁹⁵ Bu iki durumun dışında zaruret veya uygunluk (تناسب)
söz konusu olması halinde de tenvin alabileceğini söyleyen Teftâzânî, buna
örnek olarak

هُوَ الْمِسْكُ مَا كَرَّرْتَهُ يَتَضَوُّعٌ أَعِدْ ذِكْرَ نُعْمَانٍ لَنَا إِنَّ ذِكْرَهُ

“Bize hep Numan’ı anlat çünkü onu anmak bir misktir adetâ.

Sen onu andıkça etrafa mis gibi kokular saçılmakta.”⁹⁶

beytini zikreder.⁹⁷ Bu beyitte yer alan نُعْمَانٍ kelimesi gayr-i munsarif olup şiir
zaruretinden dolayı tenvin almıştır. Şiire az yer vermesi, Teftâzânî’nin muh-
tasar bir çalışmayı sınırlı bir hacimde tutma gayreti olarak anlaşılabilir. Zira
eserini yeni başlayanlara yönelik kaleme aldığı için kolaylık gibi hususları göz
önünde bulundurmuş olması düşünülebilir. Sadece bir şiire yer vermesini şiir
zarureti gibi bir gerekçeye şiir örneği verilebilecek oluşu ile açıklamak müm-
kündür. Bu da onun oldukça kısa bir muhtasar çalışmada ancak ihtiyaç du-
yulması halinde şiire yer verdiğinin işareti olabilir.

Teftâzânî’nin âyet ve şiir dışında seçtiği örnek kelimelerle ilgili olarak şun-
lar söylenebilir: Zikrettiği ilk örnek isim, ismin özelliklerinin anlatıldığı yerde
الدار “Zeyd’in hizmetlisi evdedir” cümlesinde geçen غُلامٌ kelimesidir.
İlk dönem kaynaklarda غُلامٌ زيدٌ في الدار cümlesine bu şekliyle rastlanmaz iken
زيدٌ غُلامٌ “Zeyd’in hizmetlisi” şeklindeki izafet biçimine literatürde rastlanmak-
tadır.⁹⁸ Bu ismi gaib, muhatap ve mütekellim mecrûr zamir türlerine örnek

⁹³ Hâkka, 69/13.

⁹⁴ Teftâzânî, *İrşâdû'l-hâdî*, 106.

⁹⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/23.

⁹⁶ Bahâu'd-Dîn 'Alî b. 'Îsâ b. Ebî'l-Fetḥ el-Erbilî Bahâu'd-Dîn el-Erbilî, *Risâletu't-Tayf* (b.y.: y.y., ts.), 7; Eyyûb b. Mûsâ el-Ḥuseynî el-Kefevî el-Ḥanefî Ebû'l-Bekâ', *el-Kulliyât*, thk. 'Adnân Dervîş - Muḥammed el-Mısrî (Beyrut: y.y., ts.), 145. Muḥammed b. Muḥammed b. 'Abdur-rezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ḳâmûs*, thk. Heyet (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 21-429.

⁹⁷ Teftâzânî, *İrşâdû'l-hâdî*, 89, 90.

⁹⁸ Ebû 'Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî el-Ḥalîl b. Aḥmed, *el-Cumel fi'n-Naḥv*, thk. Faḥru'd-Dîn Ḳabâve (b.y.: y.y., 1416/1995), 105; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3-330; Muberrred, *el-Mukteḍab*, 2-277.

olarak da zikretmiştir. *عَلَامَةٌ إِلَى عَلَامَتَا* demek suretiyle *عَلَامٌ* kelimesinin gaib, muhatap ve mütekellim zamirleri ile tüm versiyonlarının örnek olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹ Verdiği bu örnekte de kısaltma yaptığı görülmektedir.

Zikrettiği ilk örnek fiil, *قَامَ* “ayağa kalktı” cümlesinde geçen *قَامَ* fiilidir.¹⁰⁰ Bu örneği fiilin özelliklerinden birinin başına *قَامَ* harfinin gelmesi bağlamında zikretmiştir. Söz konusu ifade benzer şekliyle kaynaklarda görülebilmektedir. Örneğin Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ilk Arapça sözlük olan *Kitâbü'l- 'Ayn'*’de *bâ* ve *vâv* harflerinin aynı manaya gelmesine dair *قَامَ الْقَفِيُّ وَرَزَمَهُ، وَقَامَ الْقَفِيُّ بِدِرْهَمٍ* “Kafiz,¹⁰¹ dirhem iledir” örneğini zikreder.¹⁰²

Eserde fâili belirli olan bir fiilin bulunduğu ilk fiil cümlesi, kelamın tarifi bağlamında zikredilen *قَامَ زَيْدٌ* “Zeyd ayağa kalktı” ifadesidir. Teftâzânî bir örnekle yetinmeyip adeta diğer cümle çeşitleri hakkında da bilgi verebilmek amacıyla *قَامَ زَيْدٌ قَائِمٌ* “Zeyd ayaktadır” şeklinde bir isim cümlesi ve *قَامَ* “ayağa kalk” şeklinde fâili zahir olmayan bir emir fiili kullanmıştır.¹⁰³ Görüldüğü üzere yer verdiği tüm fiil örnekleri *قَامَ* fiilinden oluşmuştur. Esasında, emir fiilinde olduğu gibi bir harfini kaybeden, ism-i fâil kalıbında ise bir harfi hemzeye dönüşen bir illet harfi taşıyan fiilin kolaylaştırma veya özetleme amacı taşıyan bir kitapta yer alması anlamlıdır. Bu fiilin sözlükte “dikilmek, doğrulmak, yüklenmek, üstlenmek, omuzlamak, yola koyulmak, yükselmek doğruluk, dürüstlük”¹⁰⁴ gibi olumlu, motive edici, eğitici, yol gösterici şeklinde geniş bir anlam yelpazesine sahip oluşu kayda değer hususlardandır. Ayrıca her örnekte farklı kelimeler kullanmayarak okuyucunun dikkatinin dağılmasını önlediği ve eserin muhtasar özelliğini koruduğu anlaşılabilir.

Teftâzânî'nin örneklerinde kullandığı fiillerden biri de *ضَرَبَ* fiilidir. Geleneksel gramer kitaplarında da zikredilen ve onun *el-İrşâd'*’inde yer verdiği *ضَرَبَ* fiilinin mâzi, muzâri, ism-i fâil ve ism-i meful gibi formlarıyla oluşturulmuş örneklerin sayısı 37 civarındadır. Örneğin bir eylemin yapılmasının gerekçesi olarak bilgi veren mefulün lehe dair zikrettiği *ضَرَبْتُهُ تَأْدِيبًا* “terbiye amacıyla ona vurdum”¹⁰⁵ cümlesi başta olmak üzere birçok yerde *ضَرَبَ* fiili ve türevleri gö-

⁹⁹ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 110.

¹⁰⁰ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 84.

¹⁰¹ Kafiz bir mesafe ölçü birimidir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab*, 4/570.

¹⁰² Ebû Abdîrrahman Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî - Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhim es-Sammerrâî, *Kitâbü'l-ayn* (Dâru ve mektebetü'l-hilâl, ts.), 3-7.

¹⁰³ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 85.

¹⁰⁴ Zebîdî, *Tâcu'l- 'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 33/307.

¹⁰⁵ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 99.

rülebilmektedir. İsim türlerinden mebninin iki kısmından biri olan zamir bahsini ele alırken onun muttasıl ve munfasıl olmak üzere ikiye ayrıldığı belirtilmiştir. Muttasıl zamirlerin merfu ve mansûb türlerin tamamı için ضَرَبَ fiilinin çekimlerinden örnekler vermiştir.¹⁰⁶ *Vikāye nûnu* gibi ferî sayılabilecek bir konunun örnekleri için de ضَرَبَ fiilini tercih etmiştir.¹⁰⁷ Zamirler konusunda mefule ihtiyaç duyulan fiillerde genellikle ضَرَبَ fiilini veya türevlerini, mefule ihtiyaç duyulmayan fiillerde ise başka fiilleri veya türevlerini tercih ettiği söylenebilir. Merfu munfasıl zamirler için verdiği örneklerde زَيْدٌ هُوَ الْقَائِمُ وَكَنتَ أَنْتَ الْحَاكِمُ وَإِنِّي أَنَا الْعَالِمُ cümlelerine yer vermiştir.¹⁰⁸ Görüldüğü üzere kalkmak, doğru olmak, hüküm ve hikmet sahibi olmak, bilmek manalarına gelen قام حكم علم fiillerinden türemiş kelimeler kullanılmıştır. Ne var ki meful bulunan ve bulunmayan bir başka örnekte ضَرَبَ fiilinin ism-i fâil formunu kullanmıştır. Harf-i tarifi de bir ism-i mevsul olmasına dair, meful almamış ism-i fâile الضارب ve meful almış ism-i fâile ise الضاربه şeklinde örneklere yer vermiştir.¹⁰⁹ Gayr-i munsarif illetlerinden fiil vezni için verdiği ضَرَبَ وَضَرَبَ örnekleri çağdaşı İbn Hişam'ın (ö. 761/1360) eserinde de geçmektedir.¹¹⁰ Bilindiği üzere klasik Arapça kaynaklarda ضَرَبَ fiili ile örnek vermek sık rastlanan bir durumdur.¹¹¹ *el-İrşâd*'ın örneklerinde de yoğun bir şekilde ضَرَبَ fiilinin seçilmesinde ise daha çok nahiv geleneğine bağlılık ve akla ilk gelen fiiller üzerinden konuyu ele alarak konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak gibi hususların gözetildiği düşünülebilir.

Teftâzânî'nin verdiği örnekler içerik olarak incelendiğinde bir kısmının dinî ve ahlakî içerikte olduğu görülmektedir. Buna muzârinin mansûb olmasına dair zikrettiği cümleler örnek olarak verilebilir. أسلمتُ كي أدخل edatına كَيْ cümlesini, أسلمتُ كي أدخل الجنة cümlesini, ل edatına ل الجنة cümlesini, حَتَّى edatına حَتَّى cümlesini, حَتَّى edatına حَتَّى cümlesini zikretmiştir.¹¹² Söz konusu cümleler “cennete girebilmek için

¹⁰⁶ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 110.

¹⁰⁷ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 111.

¹⁰⁸ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 111.

¹⁰⁹ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 112.

¹¹⁰ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Aḥmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf 'Cemâleddîn İbn Hişâm Cemâleddîn b. Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fi M'arifeti Kelâmi'l-'Arab*, thk. 'Abdulḡani ed-Daḡar (Suriye: y.y., ts.), 594.

¹¹¹ Ḥalîl b. Aḥmed, *el-Cumel fi'n-Nahv*, 339; Ali Benli, “Bir Cümle Çözümlemesi Örneği: İbnu's-Sîd el-Batalyevsî'nin Arap Gramerinin Meşhur Örneği 'Darabe Zeydün Amran' Hakkındaki Risalesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2021), 469-497, 471-473.

¹¹² Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdî*, 119.

Müslüman oldum" manasındadır. Atfı beyana *أبو حفص عمر* örneğini vermiştir.¹¹³ İslam Devleti'nin ikinci halifesi Ömer bin Hattab'ın (ö. 644)¹¹⁴ adını zikretmesi bu konuda dikkat çeken örneklerdendir. Bir başka örnek de *لا تشتمني* "Bana sövme yoksa ben de sana söverim" ifadesidir.¹¹⁵ Bu ifadeye bu şekliyle kaynaklarda rastlanmaz iken sadece birinci kısmına Muberrred'in (ö. 286/900) eserinde rastlanmaktadır.¹¹⁶ Görüldüğü üzere Teftâzânî'nin verdiği örneklerde eğitsel bir yönün de dikkate alındığı göze çarpmaktadır.

Özetle Teftâzânî bazı yerlerde bir, bazı yerlerde birden fazla örnek verirken bazı yerlerde ise hiç örnek vermemiştir. İsim ve fiil bahsinde örnek vermiş ancak harf bölümünde bir yer hariç örnek vermemiştir. Sarf alanında kaleme aldığı *Şerhu'l-İzzî* adlı eserinde olduğu gibi *el-İrşâd'* da da hadis istişhadına baş vurmamıştır.¹¹⁷

SONUÇ

Bu çalışmada Teftâzânî'nin *el-İrşâd* adlı kitabı ihtisar yöntemi açısından incelenmiştir. Bu bağlamda eserin bölümlendirmesi ve dili, eserde yer verilen bilgiler ve örnekler ele alınmıştır. Farklı nüshalardan şimdiye kadar yapılmış dört tahkik çalışmanın hiçbirinde müellif nüshasına ulaşıldığına dair bir beyan görülmemiştir. Bazı kaynaklarda bu eserin *İrşâdü'l-hâdi* ismini taşıdığı ve *el-Hâcibiyye'* nin muhtasarı olduğu dile getirilmiş ise de bu iddiaları doğrulayacak verilere rastlanmamıştır. Bununla beraber iki eser arasındaki benzerlik yanında muhtasarı olduğu iddiasından dolayı yeri geldiğinde İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiyye'* si ile de karşılaştırma yapılmıştır. *el-İrşâd* konuların sınıflandırması gibi bazı hususlarda İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiyye'* si ile benzerlik taşısa da tarifler ve ele alınan konular açısından ondan ayrılmaktadır. Tarifler başta olmak üzere eserin hemen hemen tamamında muhtasar ve edebî bir dil kullanma hassasiyeti göze çarpmaktadır. Bununla beraber gerekli görülen bilgilere eserin muhtasar özelliğine hâlel getirmeyecek biçim ve miktarda yer verilmiştir. Örnek verdiği cümle ve kelimeler incelenmiş, sadece beş âyet ve bir şiiire baş vurduğu, hadis rivayetine ise baş vurmamış olduğu görülmüştür. Dolayısıyla nahiv usulü delillerini sınırlı tuttuğu, onları istişhad olarak değil örnek olarak zikrettiği söylenebilir. Örneklerde dinî, ahlâkî içeriklere yer verilerek eğitsel bir amacın da gözetildiği anlaşılmaktadır. Eserin hacmini sınırlı tutma gayreti

¹¹³ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdi*, 109.

¹¹⁴ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr - Riyâd ez-Zirikli (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 10/286.

¹¹⁵ Teftâzânî, *İrşâdü'l-hâdi*, 119.

¹¹⁶ Söz konusu ifade *تعود على مالي الحقوق العوائد ... تود فإني* şeklinde. Bkz. Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Muberrred, *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, thk. Muhammed Ebû'l-Fağl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1417/1997), 1/52.

¹¹⁷ Hazer, *Sadettin Teftazani ve Arap dili Belagatındaki Yeri*, 49.

eserin bütününde görülmektedir. Genel bir değerlendirme olarak *el-İrşâd*'ın özgün bir ihtisar yöntemine sahip olduğu vurgulanmalıdır. Özetleme çalışmalarının değerini kaybetmeyeceği aksine daha da önemli hale geleceği varsayımından yola çıkarak günümüz ilim talebelerine de muhatap kitle, zaman ve amaç gibi faktörleri de dikkate alarak yeni muhtasar eserler kaleme alınmanın faydalı olacağı ve alana katkı sağlayacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Akçay, Halil. *Muhammed b. Seyyid Şerif Cürcânî'nin "er-Reşâd fî Şerhi'l-İrşâd" Adlı Eserinin Tahlil ve Tahkiki (Edisyon Kritik)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Arpaçukuru, Osman. "Mutarrizî'nin Arap Gramerine Dair el-Misbâh fi 'İlmi'n-Nahv Adlı Eserini İhtisar Yoluyla Telif Yöntemi". *Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya İslâmî İlimler Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. 673-687. Karabük, 2021.
- Bahâu'd-Dîn el-Erbilî, Bahâu'd-Dîn 'Alî b. 'Îsâ b. Ebî'l-Feth el-Erbilî. *Risâletu't-Tayf*. b.y.: y.y., ts.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Suheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Benli, Ali. "Bir Cümle Çözümlemesi Örneği: İbnu's-Sîd el-Batalyevsî'nin Arap Gramerinin Meşhur Örneği 'Darabe Zeydün Amran' Hakkındaki Risalesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2021), 469-497.
- Cemâleddîn b. Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf 'Cemâleddîn İbn Hişâm. *Şerhu Şuzûri'z-Zehab fî M'arifeti Kelâmî'l-'Arab*. thk. 'Abdulganî ed-Dağar. Suriye: y.y., ts.
- Çelebi, Muharrem. "Cevâlikî, Mevhûb b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/438-439. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çelebi, Muharrem. "el-Cevâlikî'nin el-Muhtasar'da Metodu ve Kaynakları". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-İzmir* 6 (1989), 121-157.
- Çelebi, Muharrem. "İbn Bâbeşâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çelebi, Muharrem. "Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-İzmir* 5 (1989), 1-31.
- Durmuş, İsmail. "Halef el-Ahmer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/234-236. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Durmuş, İsmail. "Muhtasar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/57-59. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail - Gündüzöz, Soner. "Nûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/242-243. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ebû Naşr el-Cevherî, Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Atfâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Ebû'l-Bekâ', Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî el-Hanefî. *el-Kulliyât*. thk. 'Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî. Beyrut: y.y., ts.
- Eroğlu, Muhammed. "Nehâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/542-543. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ezherî, Ebû Manşûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-. *Tehzîbu'l-Luğa*. thk. Muhammed 'Avd Mir 'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Fadlî, Abdülhadî el-. *Muhtasaru'n-nahvi*. Cidde: Daru'ş-şurûk, 1980.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahman Halîl b. Ahmed b. Amr el- - Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhim es-Samerrâî. *Kitâbü'l-ayn*. 8 Cilt. Dâru ve mektebetü'l-hilâl, ts.
- Güven, Şahin. "Bir Telif Yöntemi Olarak Tefsirde İhtisar ve Muhtasar Rivayet Tefsirleri". *Marife* 10/2 (2010), 43-46.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Berâat-i İstihlâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/470. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî el-. *el-Cumel fi'n-Nahv*. thk. Faḥru'd-Dîn Kabâve. b.y.: y.y., 1416/1995.
- Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî el-. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Hazer, Dursun. *Sadettin Teftazani ve Arap dili Belagatındaki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- İbadî, Maan Yahya Muhammed el-. "el-İrşâd li-Sa'deddin Mesûd bin Ömer et-Teftâzânî". *College of Arts – University of Mosul* 35/40 (2005 1426), 207-226.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevşilî el-Bağdâdî. *el-Ḥaşâiş*. thk. Heyet. 3 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mısrîyye, ts.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mietî's-Sâmine*. thk. Muhammed 'Abdulmu'îd Dân. 6 Cilt. Haydarabad: Meclisu Dâirati'l-Ma'ârifî'l-'Osmâniyye, 1392/1972.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî î. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed 'Abdulḥak b. Ğâlib b. 'Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî. *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed. Beyrut: y.y., 1422.
- İbnu'l-Eşîr, Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Ḥadîs ve'l-Eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Maḥmûd Muhammed eṭ-Ṭanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'İlmiyye, 1399/1979.
- İbnu'l-Hâcib, İbnu'l-Hâcib el-Kurdî el-Mâlikî. *el-Kâfiye fi 'İlmi'n-Nahv*. thk. Şâlih 'Abdul'azîm eṣ-Şâ'ir. b.y.: y.y., 2010.

- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muḥammed b. es-Serî en-Naḥvî. *el-Uşûl fi'n-Naḥv*. thk. 'Abdulluseyn el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, ts.
- Jasim, Shifaa Saeed. "Al-Irshad (The Direction) By Saad al-Deen Masud Omar ben Abdullah al-Taftazani (died in 793 A.H.)". *Journal of Educational of Scientific Studies- Al Iraqia University* 1/17 (2021), 159-192.
- Kâtib Çelebi, Muştafâ b. 'Abdullâh Hâcî Hâlife. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetu'l-Muşennâ, 1941.
- Kılıç, Hulusi. "Harîrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/191-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kumbasar, H. Murat. "Taftâzânî'nin (H. 722-792/M. 1322-1390) Eserleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006), 1-250.
- Muberrred, Ebû'l-'Abbâs Muḥammed b. Yezîd el-Ezdî el-. *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*. thk. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1417/1997.
- Muberrred, Ebû'l-'Abbâs Muḥammed b. Yezîd el-Ezdî el-. *el-Muktedir*. thk. Muḥammed 'Abdulhâlik 'Aḍîme. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Musannifek, Ali b. Mecdüddin Muhammed. *er-Reşâd fi şerhi İrşâdi'l-hâdi*. thk. Halil Özcan. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2003.
- Özcan, Halil. "Sa'deddîn et-Taftazânî ve İrşadu'l-Hâdi Adlı Eseri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/20 (2008), 211-226.
- Özen, Şükrü. "Teftâzânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/299-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988.
- Süyûtî, Ebû'l-Faḍl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥudayrî es-. *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥât*. thk. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, ts.
- Şemsüddîn ed-Dâvûdî, Muḥammed b. 'Alî b. Aḥmed el-Mâlikî. *Tabakâtu'l-Mufessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Şevkânî, Muḥammed b. 'Alî b. Muḥammed el-Yemenî eş-. *Fethu'l-Kâdir*. Dimaşk: y.y., 1414.
- Şirâzî, Alihan el-Medenî. *Mûdihür-reşâd fi Şerhil-İrşâd*. thk. Seyyid Hüseyin el-Hatemi. Kum, 1436.
- Teftâzânî, Sa'deddin Mesûd bin Ömer et-. "Kitâb'ül-İrşâd". ed. Hasan Şâzelî Ferhûd. *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, Câmiatü'l-Melik Suûd* 11/1 (1984), 313-356.
- Teftâzânî, Saduddin Mesûd b. Fahriddîn Ömer et-. *İrşâdü'l-hâdi*. thk. Abdülkerim ez-Zebîdî. 1 Cilt. Cidde: Dâru'l-beyânî'l-Arabî, 1405.
- Turan, Abdülbakî. "Elfiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Zebîdî, Muḥammed b. Muḥammed b. 'Abdurrezzâk ez-. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Heyet. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-. *el-Mufaşşal fi Şîna'ati'l-İ'râb*. thk. 'Alî bû-Mulaḥḥam. Beyrut: y.y., 1993.
- 'Ukberî, Ebu'l-Bekâ' 'Abdullâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî el-. *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâ'i ve'l-İ'râb*. thk. Dr. 'Abdu'l-İlâh en-Nebhân. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1416/1995.